

Research

Inquiries in Sport & Physical Education
Volume 20 (2), 62 – 75
Released: July 2022

Αναζητήσεις στη Φυσική Αγωγή & τον Αθλητισμό
Τόμος 20 (2), 62 – 75
Δημοσιεύτηκε: Ιούλιος 2022

www.pe.uth.gr/emag

ISSN 1790-3041

Pappisios from Thrace and Kangelaris from Epirus. Two Different Areas, Two Different Dances? Structural-Morphological and Typological Approach

¹Eleni Filippidou, & ²Spyridon Efstathiou

¹School of Physical Education and Sport Science, National & Kapodistrian University of Athens

²School of Classical and Humanistic Studies, Department of History and Ethnology, Democritus University of Thrace

Abstract

The aim of this research paper is the study of the Pappisios dance from Soufli of Evros and of the Kangelaris dance from Papadates of Epirus. More specifically, this paper aims to investigate the structural composition of these two dances, in order to confirm the empirical observation that wants the two dances to be similar. The data were collected through the ethnographic method, as it is applied in the study of dance. The recording of the choreographic compositions of the dances under study was done based on the Laban notation system, while for the analysis of the structure of the form and their coding the structural-morphological and typological method of analysis was used. Finally, the comparative method was used for data processing. From the description, analysis and comparison of the data it was found that the basic research hypothesis of the paper is substantiated, directly related to the empirical observation, that the two dances are similar, as they have relevance, both in constant (structure) and inconstant (style) elements of their form.

Keywords: *Greek Traditional Dance, ethnographic method, Soufli, Papadates, structural composition*

Ερευνητική

Παπίσιος από τη Θράκη και Καγκελάρης από την Ηπειρο. Δύο Διαφορετικές Περιοχές, Δύο Διαφορετικοί Χοροί; Δομικο-Μορφολογική και Τυπολογική Προσέγγιση

¹Ελένη Φιλιππίδου, & ²Σπυρίδων Ευσταθίου

¹Σχολή Επιστήμης Φυσικής Αγωγής & Αθλητισμού, Εθνικό & Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
²Σχολή Κλασικών και Ανθρωπιστικών Σπουδών, Τμήμα Ιστορίας και Εθνολογίας, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

Περίληψη

Σκοπός της παρούσας ερευνητικής εργασίας είναι η μελέτη των χορών Παπίσιου από το Σουφλί του Έβρου και του Καγκελάρη από τους Παπαδάτες της Ηπείρου. Αναλυτικότερα, η εργασία αυτή στοχεύει στη διερεύνηση της δομικής σύστασης των δύο αυτών χορών, προκειμένου να επιβεβαιωθεί η εμπειρική παρατήρηση που θέλει τους δύο χορούς να ομοιάζουν. Τα δεδομένα συλλέχθηκαν μέσω της εθνογραφικής μεθόδου, όπως αυτή εφαρμόζεται στη μελέτη του χορού. Η καταγραφή των χορογραφικών συνθέσεων του Παπίσιου και του Καγκελάρη έγινε βάσει του συστήματος σημειογραφίας του Laban, ενώ για την ανάλυση της δομής της μορφής και της κωδικοποίησής τους χρησιμοποιήθηκε η δομική-μορφολογική και τυπολογική μέθοδος ανάλυσης. Τέλος, για την επεξεργασία των δεδομένων χρησιμοποιήθηκε η συγκριτική μέθοδος. Από την περιγραφή, ανάλυση και σύγκριση των δεδομένων διαπιστώθηκε ότι τεκμηριώνεται η βασική ερευνητική υπόθεση της εργασίας, άμεσα σχετιζόμενης με την εμπειρική παρατήρηση, ότι οι δύο χοροί ομοιάζουν, καθώς παρουσιάζουν συνάφεια, τόσο στα σταθερά (δομή), όσο και στα μεταβλητά (ύψος) στοιχεία της μορφής τους.

Λέξεις κλειδιά: *Ελληνικός Παραδοσιακός Χορός, εθνογραφική μέθοδος, Σουφλί, Παπαδάτες, δομική σύσταση*

Εισαγωγή

Η σχέση των Ηπειρωτών με την ευρύτερη περιοχή της Θράκης χρονολογείται ήδη από τη ρωμαϊκή περίοδο, καθώς η «Εγνατία οδός» συνέδεσε τις δύο περιοχές, κάνοντας την επικοινωνία και τη μετάβαση από τη μία περιοχή στην άλλη ευκολότερη και γρηγορότερη (Ευσταθίου, 2018). Όσον αφορά τους νεότερους χρόνους, ήδη από το 12ο αιώνα οι Ζαγορίσιοι ταξίδευαν για εμπορικούς λόγους σε όλα σχεδόν τα Βαλκάνια (Χατζηγεωργίου, 1958), ενώ ο ταξιδιωτισμός αυτός γνώρισε μεγάλη άνθηση στα 1430 με τη συνθηκολόγηση των Ζαγοροχωρίων με τους Οθωμανούς και την υπογραφή της μεταξύ τους σύμβασης, γνωστής ως «Βοϊνίκο» (Λαζαρίδης, 1983). Η σύμβαση αυτή παραχωρούσε στους Ζαγορίσιους αυτονομία, αυτοδιοίκηση και πλήρη ατέλεια, με μοναδικό αντάλλαγμα να στέλνει κάθε χωριό έναν ανάλογο αριθμό νέων για λίγες εβδομάδες στην Κωνσταντινούπολη και στην Αδριανούπολη, προκειμένου να περιποιούνται τα άλογα στους στάβλους του Οθωμανικού στρατού (Μέρτζιος, 1998). Από την άλλη, στα Βαλκάνια ταξίδευαν και τεχνίτες της πέτρας, από τα μαστοροχώρια της Κόνιτσας, της Κορυτσάς και των Τζουμέρκων, οι οποίοι ανοικοδομούσαν εκκλησίες, τζαμιά, σεράγια και γεφύρια. Ομοίως πολλοί Ηπειρώτες μετοίκησαν και εργάστηκαν στην Ανατολική και Βόρεια Θράκη, ιδίως κατά τον 19ο αιώνα (Παπαχριστοδούλου, 1951).

Ωστόσο, ο κύριος όγκος των αποδημιών και των εσωτερικών μετακινήσεων των Ηπειρωτών στον θρακικό χώρο προσδιορίζεται χρονικά στο στάδιο των απαρχών της παρακμής της επεκτατικής πορείας της οθωμανικής αυτοκρατορίας, οπότε παρατηρείται η, σε μεγάλο βαθμό, κάθοδος των ελληνικών πληθυσμών από τις ορεινές και απρόσιτες περιοχές προς τα πεδινά και τα αστικά κέντρα (Βακαλόπουλος, 1976). Μάλιστα λόγω των γενικότερων συνθηκών λειψανδρίας και ερημοποίησης που επικρατούσαν στη Θράκη (Βογιατζής, 1998), η Πύλη προχώρησε αμέσως μετά την παγιοποίηση της οθωμανικής κυριαρχίας στον ανασυνοικισμό των σπουδαιότερων αστικών κέντρων της, δηλαδή της Κωνσταντινούπολης, της Αδριανούπολης και της Φιλιππούπολης. Έτσι, στην ευρύτερη περιοχή της Θράκης, Ηπειρώτες, τόσο από το νότιο όσο κυρίως από το βόρειο τμήμα της Ηπείρου κατευθύνονταν προς τη Θράκη για την αναζήτηση καλύτερων συνθηκών διαβίωσης, επωφελούμενοι από την εποικιστική πολιτική των σουλτάνων, κυρίως κατά τον 16ο και 17ο αιώνα, η οποία απέβλεπε στην πύκνωση των ερημωμένων ή αραιοκατοικημένων περιοχών της (Βακαλόπουλος, 1993). Στην εποικιστική αυτή πολιτική των Σουλεϊμάν Α' (1520 – 1566) και Σελίμ Β' (1566 – 1574) οφειλονταν η εγκατάσταση Ηπειρωτών από τις περιοχές της Κολωνίας, του Μπιθκουκίου και της Κορυτσάς στη Θράκη και ιδιαίτερα στα χωριά της περιοχής της Μακράς Γέφυρας, Κεσάνης και έπειτα στις αντίστοιχες της Καλλιπόλεως, Μαδύτου και Δαρδανελλίων, καθώς και στα νησιά της Προποντίδας (Βακαλόπουλος, 1992, 1993).

Αλλά και μετά την επανάσταση του 1770 με τα «Ορλωφικά» και την κορύφωση των πολεμικών αναστατώσεων εντείνεται ακόμη περισσότερο το ρεύμα φυγής των απελπισμένων Ελλήνων προς απομακρυσμένες και ασφαλείς περιοχές, όπως ήταν η Θράκη την εποχή εκείνη, με κύμα προσφύγων από όλη την Ελλάδα μεταξύ των οποίων και Ηπειρώτες να μετακινούνται και να εγκαθίστανται σε αυτή (Βακαλόπουλος, 1993). Μάλιστα το ρεύμα αυτό των μετακινήσεων των Ηπειρωτών προς τη Θράκη υπήρξε τόσο μεγάλο, ώστε ακόμη και στις αρχές του 20ου αιώνα, να εντοπίζονται, μόνο στην ευρύτερη περιοχή του Διδυμοτείχου, έντεκα κοινότητες με πληθυσμό από την Ήπειρο (Βακαλόπουλος, 1993).

Οι μαζικές και συνεχείς αυτές μετακινήσεις Ηπειρωτών στη Θράκη δημιούργησαν συνθήκες αλληλεξάρτησης και αλληλεπίδρασης του ελληνικού στοιχείου των δύο αυτών γεωγραφικών περιοχών (Μαργαριτοπούλου, 2020), που εκτός των άλλων, επέδρασαν και στον πολιτισμό τους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η κοινότητα του Σουφλίου στην περιοχή του Έβρου, οι πρώτοι κάτοικοι της οποίας, σύμφωνα με την προφορική παράδοση (Βαφειάδης, 1965; Γούναρης, 1935; Μοσχόπουλος, 1948; Παπασταματίου, 1960, 1971; Σεϊτανίδης, 1959), προέρχονται από την περιοχή του Σουλίου της Ηπείρου. Παρατηρώντας το χορευτικό ρεπερτόριο της κοινότητας του Σουφλίου, εντοπίζεται ένας χορός που δεν μοιάζει με το χορευτικό ρεπερτόριο της περιοχής (Φιλιππίδου, 2011, 2018), τόσο ως προς τη δομή, όσο και προς το ύφος. Ο χορός αυτός ονομάζεται Παππίσιος και ο ρυθμός του είναι αργός σε σχέση με τον έντονο ρυθμό της κυριαρχούσας στη γύρω περιοχή θρακιώτικης μουσικής παράδοσης. Επίσης, το τραγούδι που συνοδεύει τον χορό έχει το χαρακτηριστικό γνώρισμα των αντιφωνικών τραγουδιών, χωρίς χρήση μουσικών οργάνων, που εντοπίζονται στις ορεινές περιοχές της Ηπείρου, όπου κάθε στίχος τραγουδιέται αρχικά από τους άντρες και στη συνέχεια επαναλαμβάνεται από τις γυναίκες που χορεύουν, γεγονός που δεν απαντάται σε άλλη κοινότητα της περιοχής. Αλλά και η μορφή του χορού δεν συνάδει με το χορευτικό ρεπερτόριο της περιοχής και η οποία, με μια πρώτη εμπειρική ματιά, έχει κοινά στοιχεία με τη μορφή του χορού *Καγκελάρη* από την κοινότητα Παπαδάτων, η οποία βρίσκεται στην περιοχή Λάκκας Σουλίου στην Πρέβεζα.

Στη βάση των παραπάνω, σκοπός της ερευνητικής αυτής εργασίας είναι να μελετήσει τους δύο αυτούς χορούς, τον *Παππίσιο* και τον *Καγκελάρη*. Αναλυτικότερα, η εργασία αυτή στοχεύει στη διερεύνηση της δομικής σύστασης των δύο αυτών χορών, προκειμένου να επιβεβαιωθεί η εμπειρική παρατήρηση που θέλει τους δύο χορούς να ομοιάζουν.

Μέθοδος και διαδικασία

Για την επίτευξη του σκοπού της εργασίας χρησιμοποιείται η εθνογραφική μέθοδος όπως αυτή εφαρμόζεται στη μελέτη του χορού (Buckland, 1999; Δημόπουλος, 2017; Felföldi, 1999; Giurchescu, 1999; Koutsouba, 1991, 1997, 1999; Loutzaki, 1989, 2017; Σαρακατσιάνου, 2011; Sklar, 1991; Φιλιππίδου, 2018) υπό τους όρους της «συμμετοχικής παρατήρησης» (Γκέφου-Μαδιανού, 1997; Κυριακίδου-Νέστορος, 1993; Λυδάκη, 2001) και προέρχεται από πρωτογενείς και δευτερογενείς πηγές. Οι πρωτογενείς πηγές αναφέρονται στα δεδομένα που προέρχονται από την επιτόπια εθνογραφική έρευνα που πραγματοποιήθηκε το 2005 στη γεωγραφική περιοχή της Ηπείρου και, ειδικότερα, στην κοινότητα των Παπαδατών και το 2017 στη γεωγραφική περιοχή του Έβρου και, ειδικότερα, στην κοινότητα του Σουφλίου. Οι δευτερογενείς πηγές αναφέρονται στην ανασκόπηση και χρήση της υπάρχουσας βιβλιογραφίας (Λαμπίρη-Δημάκη, 1996), η οποία έγινε με βάση τις αρχές της αρχαιακής εθνογραφικής έρευνας (Γκέφου-Μαδιανού, 1997; Stocking, 1983) και περιλαμβάνει την ανάλυση, αξιολόγηση και ενσωμάτωση της δημοσιευμένης βιβλιογραφίας (Thomas, & Nelson, 2003).

Η καταγραφή των χορογραφικών συνθέσεων των χορών *Παππίσιος* και *Καγκελάρης* έγινε βάσει του συστήματος σημειογραφίας του Laban (Labanotation) (Κουτσούμπα, 2005, 2010). Για την ανάλυση της δομής και μορφής του χορού, καθώς και της κωδικοποίησής του χρησιμοποιήθηκε αντίστοιχα η δομική-μορφολογική και τυπολογική μέθοδος ανάλυσης όπως αυτή εφαρμόζεται στον ελληνικό παραδοσιακό χορό (Καρφής, 2018; Koutsouba, 1997, 2007; Τυροβολά, 1994, 2001, 2010).

Τέλος, για την επεξεργασία των δεδομένων και προκειμένου να αναδειχθούν οι ομοιότητες και διαφορές ανάμεσα στις χορογραφικές συνθέσεις του *Παππίσιου* και του *Καγκελάρη*, χρησιμοποιήθηκε η συγκριτική μέθοδος (Holt, & Turner, 1972; Οργκουτσόφ, 1983) με την βοήθεια της οποίας ταξινομείται και εκτιμάται το περιεχόμενο «ομοιογενών» αντικειμένων που αποτελούν μια τάξη. Ο απλούστερος και σπουδαιότερος τύπος σχέσεων που αποκαλύπτεται μέσω της σύγκρισης είναι η σχέση ταυτότητας και διαφοράς. Στη συγκεκριμένη μελέτη, η σύγκριση βασίστηκε στις υπό εξέταση χορευτικές μορφές με βάση τα δύο βασικά δομικά σχήματα, σε επίπεδο χορευτικής φράσης, αυτά του χορού «στα τρία» και του χορού «στα δύο» (Τυροβολά, Κουτσούμπα, & Ταμπάκη, 2008).

Το εθνογραφικό πλαίσιο

Το Σουφλί αποτελεί μια αστική κοινότητα της περιοχής του Έβρου και έδρα του ομώνυμου Δήμου Σουφλίου. Ανήκει στις ντόπιες κοινότητες και έχει αποδειχτεί από αρχαιολογικά ευρήματα στην περιοχή, ότι κατοικείται από την Ελληνιστική περίοδο. Το Σουφλί είναι γνωστό για την καλλιέργεια και εμπορία του μεταξιού, το οποίο μπήκε στη ζωή των Σουφλιωτών στα τέλη του 18ου αιώνα. Η εμπορία του μεταξιού, αλλά και η κατασκευή του σιδηροδρόμου στην περιοχή το 1872 (Μυρτσιδής, 2021), είχε ως αποτέλεσμα η κοινότητα αυτή να έρθει σε επαφή με πολλούς πολιτισμούς, οι οποίοι και επηρέασαν, εκτός των άλλων, και τη μουσικο-χορευτική της παράδοση.

Όσον αφορά την ιστορία της κοινότητας και σύμφωνα με τα υπάρχοντα ιστορικά δεδομένα και τις ανάλογες μέχρι στιγμής έρευνες, δεν αναφέρεται στα, αντίστοιχα της περιοχής, βυζαντινά και υστεροβυζαντινά κείμενα, αλλά ούτε και από Ευρωπαίους περιηγητές του 14ου-16ου αιώνα, μετά την Οθωμανική κατάκτηση της Θράκης (Κυρανούδης, 1933). Η πρώτη αναφορά στην κοινότητα του Σουφλίου, ως Σοφουλού, εμφανίζεται σε οδοιπορικό στην περιοχή της Θράκης, του Οθωμανού περιηγητή του 17ου αιώνα, Εβλιγιά Τσελεπή, ο οποίος αναφέρει χαρακτηριστικά «*Εκκινήσαντες εκείθεν προς νότον και επί 5 ώρας προχωρήσαντες διήλθομεν τα χωριά Καραμπεγκλή Χησαρδζήκ, Σαλτήκ, Μάνδρα, Σοφουλού και Καραμπουνάρ, τα οποία κατοικούν μωαμεθανοί και χριστιανοί ελεύθεροι φόρου ως κεφαλοχώρια*» (Τσελεπή, 1933). Από την περιγραφή αυτή του Τσελεπή διαπιστώνεται ότι στο δεύτερο μισό του 17ου αιώνα το Σουφλί αποτελεί ένα κεφαλοχώρι με μεικτό πληθυσμό. Ωστόσο, οι επόμενες αναφορές για την κοινότητα τοποθετούνται πολλά χρόνια αργότερα, στον 19ο αιώνα.

Περί της προελεύσεως της ονομασίας του Σουφλίου, η προφορική παράδοση των κατοίκων της κοινότητας

βριθεί από μαρτυρίες περί ηπειρώτικης και πολλές φορές περί σουλιώτικης καταγωγής. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με την προφορική παράδοση των κατοίκων του Σουφλίου, οι πρώτοι κάτοικοί του ήρθαν από το Σούλι, την περίοδο 1780-1790 (Παπασταματίου, 1960), έχτισαν τις πρώτες καλύβες για την κάλυψη των πρώτων αναγκών στέγασής τους και ονόμασαν τον οικισμό τους «Σούλι» (Παπασταματίου, 1971). Ο οικισμός αυτός υπάρχει μέχρι σήμερα στην κοινότητα και έχει την ονομασία «Κακό Σούλι» (Παπασταματίου, 1960). Παρόμοια είναι και η εκδοχή του δημοδιδασκάλου Δημητρίου Σεϊτανίδη (1959), ο οποίος διετέλεσε και δήμαρχος της πόλης. Σύμφωνα με την άποψή τους μετά την καταστροφή του Σουλίου μετοίκησαν οικογένειες Σουλιωτών στην περιοχή του Σουφλίου με αρχηγό τον παπά Γκίκα και την οικογένεια των Γριβαίων, οι οποίοι πρώτοι εγκαταστάθηκαν και έστησαν τις καλύβες τους στην τοποθεσία Αλτί- Καβάκι (έξι λεύκες), όπου σήμερα εντοπίζεται το Σουφλί.

Με το ζήτημα της καταγωγής και του ονόματος του Σουφλίου έχουν ασχοληθεί διάφοροι ερευνητές, οι περισσότεροι από τους οποίους υποστηρίζουν την ηπειρώτικη καταγωγή των κατοίκων του. Σύμφωνα με τον Γούναρη (1935), οι κάτοικοι του Σουφλίου κατάγονται από τους Σουλιώτες, οι οποίοι μετέτρεψαν το όνομα της παλιάς πατρίδας τους, το Σούλι σε Σουφλί και θεωρεί ότι απόδειξη της άποψής του αποτελεί και το όνομα μιας συνοικίας του χωριού, η οποία φέρει το όνομα Κακοσούλι. Αντίστοιχη είναι και η γνώμη του Μοσχόπουλου (1948), ο οποίος υποστηρίζει ότι το όνομα «Σουφλί» αποτελεί παραφθορά του ονόματος «Σούλι», από Σουλιώτες που εγκαταστάθηκαν εκεί μετά τους διωγμούς του Αλή Πασά. Για να επιβεβαιώσει την άποψή του αναφέρεται στην φορεσιά του Σουφλίου, η οποία σύμφωνα με την άποψή του μοιάζει με αυτή του Σουλίου, αλλά και σε δύο συνοικίες της κοινότητας που ονομάζονται *Κακοσούλι* και *Λέκκα* και οι οποίες κατά τον Μοσχόπουλο πήραν το όνομά τους από ονόματα σουφλιώτικων οικογενειών με καταλήξεις όμοιες με αντίστοιχες σουλιώτικες. Την ίδια άποψη υποστηρίζει και ο Αρχιμανδρίτης Νικόλαος Βαφειάδης (1965), σύμφωνα με τον οποίον στο Σουφλί κατοικούν 10.000 Έλληνες καταγόμενοι από το ιστορικό Σούλι, οι γυναίκες των οποίων φέρουν ενδυμασία που προσομοιάζει με την αντίστοιχη της Σαλαμίνας (αρβανίτικη) και η γλώσσα τους, καθαρότατη και αρχαϊζουσα. Αλλά και ο Παπασταματίου (1960) αναφέρει χαρακτηριστικά ότι «... ο κ. Πασχάλης Οικονομίδης, εξ Ανατολικής Ρωμυλίας, έμπορος, εγκατεστημένος επί πολλά έτη στο Σουφλί, εις σύντομον συνομιλίαν μας μου εβεβαίωσεν ότι η αμφίεσις των Σουφλιωτών και Σουφλιωτισσών αλλά και η διάλεκτος του Σουφλίου, ομοιάζουσα καταπληκτικώς με την τοιαύτην της Ηπείρου και της ορεινής Θεσσαλίας της Πίνδου, είναι πρόδηλον της εκείθεν προελεύσεως ωρισμένων οικογενειών του Σουλίου...» (σελ. 22).

Μια άλλη άποψη περί της καταγωγής των κατοίκων του Σουφλίου υποστηρίζουν οι Κουρτίδης (1942) και Παπαλεξανδρής (1980), σύμφωνα με την οποία το Σουφλί αποτελεί 'αποικία' αλβανόφωνων χριστιανικών πληθυσμών που μετακινήθηκαν στην περιοχή της Θράκης κατά τον 16ο και 18ο αιώνα. Εντούτοις, όποια θεωρία και αν αποδεχτεί κανείς, είτε τη σουλιώτικη, είτε την αρβανίτικη, το αποτέλεσμα είναι το ίδιο, ότι δηλαδή οι πρώτοι κάτοικοι του Σουφλίου προέρχονται από την Ήπειρο.

Ο Παλπίσιος και ο Καγκελάρης

Εθνογραφικά δεδομένα των χορών (XD.1, ΣD.2)

Ο χορός *Παλπίσιος* ήταν εθιμικός χορός του γάμου. Τον χόρευαν την Πέμπτη στις «γίγκες», δηλαδή στο έθιμο του «Κ'να» (Φιλιππίδου, 2018), που πραγματοποιούνταν στο σπίτι της νύφης. Κατά μία εκδοχή, ο χορός πήρε το όνομά του από την ηλικιακή ομάδα των χορευτών που συνήθιζαν να τον χορεύουν (Μωυσιάδης, 1986).

Αυτοί ήταν, τόσο άντρες, όσο και γυναίκες, συγγενείς, και της νύφης και του γαμπρού, οι οποίοι τον χόρευαν σε ξεχωριστό χώρο από τους νέους. Την εκδοχή αυτή συνηγορούν και οι στίχοι του τραγουδιού (Αντ' άμαν παλικάρι=Όταν ήμουν παλικάρι), αλλά φαίνεται και πως ο αργός ρυθμός του τον έκανε αγαπητό κυρίως στους ηλικιωμένους. Κατά μία άλλη εκδοχή, το όνομα του χορού παραπέμπει στους παππούδες, δηλαδή στους προγόνους, με θύμησες στην χορευτική παράδοση των Ηπειρωτών πρώτων κατοίκων της κοινότητας (Ευσταθίου, 2018). Η λαβή του ήταν σταυρωτή από τα ζωνάρια. Ωστόσο, επειδή χορευόταν σε εσωτερικό χώρο, λόγω του ότι οι γάμοι, παλαιότερα, γίνονταν τον χειμώνα, πολλές φορές χορευόταν και με λαβή αγκαζέ-θυλικωτή, όταν υπήρχε αρκετός κόσμος και ο χώρος του σπιτιού περιοριζόταν. Επίσης, στη βιβλιογραφία υπάρχουν αναφορές για οφιοειδείς σχηματισμούς του χορού, όμοιους με αυτούς του *Τσακωνίκου* (Παπαχρήστος, 1960).

Ως επί το πλείστον χορευόταν τραγουδιστά, αντιφωνικά από άντρες και γυναίκες και αν υπήρχε οικονομική δυνατότητα, χορευόταν και με τη συνοδεία βιολιού. Το ποιητικό του κείμενο κατηγοριοποιείται στην κατηγορία των Ακριτικών τραγουδιών:

Ατ' αμαν παλικάρι δώδικα χρουινών
 στα σίδηρα πατούσα κι έβγαζα νιρό
 στα μάρμαρα πατούσα κι κουρνιάχιζαν.
 Γινίτσαρου μι πήραν πέρα στη Φραγκιά
 να μάθου του δουξάρι κι τουν πόλιμου.
 Ουδέ δουξάρι μανάθαν, ούδει πόλιμου
 μόν μάθα την αγάπη την παντέρημη.

Ο χορός *Καγκελάρης* συναντάται σε πολλές περιοχές της Ηπείρου, πάντοτε ως εθιμικός χορός, που χορεύεται είτε την περίοδο του Πάσχα, είτε την καλοκαιρινή περίοδο σε διάφορες εορτές (Γκιζέλης, 1974; Δήμας, 1993; Οικονομίδης, 1962; Σκανδάλης 1979; Στεργίου, 1983; Τσώλης, 1980). Στην κοινότητα των Παπαδατών Πρεβέζης ήταν εθιμικός χορός του Πάσχα. Τον χόρευαν από την Κυριακή του Πάσχα μέχρι και την Παρασκευή της Ζωοδόχου Πηγής. Συμμετείχαν σε αυτόν τόσο άντρες, όσο και γυναίκες, οι οποίοι τοποθετούνταν στον κύκλο του χορού κατά ηλικιακή σειρά, ενώ στην κεφαλή του χορού βρισκόταν ο παππός της κοινότητας, ο οποίος και τον ξεκινούσε. Από το 1985 τον χορό ξεκινούσε ο πρόεδρος του χωριού, καθώς ο Μητροπολίτης της περιοχής απαγόρευσε τους ιερωμένους να συμμετέχουν σε αυτόν, διότι θεωρούσε ότι η πράξη τους αυτή αντιτίθετο στους ιερούς κανόνες της ορθόδοξης εκκλησίας (Δήμας, 1993). Το όνομά του το οφείλει στους οφιοειδείς σχηματισμούς του χορού, τα λεγόμενα «καγκέλια», τα οποία πραγματοποιούνταν την τελευταία μέρα του εορτασμού του Πάσχα, δηλαδή την Παρασκευή της Ζωοδόχου Πηγής, ενώ τις άλλες μέρες ο χορός χορευόταν σε σχήμα ανοικτού κύκλου.

Η λαβή του χορού ήταν αγκαζέ-θυλικωτή και οι χορευτές άρχιζαν το χορό τραγουδώντας αντιφωνικά, ξεκινώντας το τραγούδι οι πρώτοι του χορού και επαναλάμβαναν τον στίχο οι υπόλοιποι, άντρες και γυναίκες. Τον χορό συνόδευαν διάφορα τραγούδια, το περιεχόμενο των οποίων ήταν θρησκευτικό, πολεμικό, αλλά και κοινωνικό (Δήμας, 1993). Πολλά τραγούδια συνόδευαν το χορό στο αποκορύφωμα των πασχαλιάτικων εκδηλώσεων, με κυριότερο το ακόλουθο:

Τέτοια ώρα ήταν εμές, τέτοια και παρά-προφές
 στο χορό μωρέ μάτια μου, στο χορό που χόρευαν
 στο χορό που χόρευαν όλ' αγόρια και παιδιά
 όλ' αγόρια και παιδιά και κορίτσια ανύπαντρα,
 που 'χουν κόκκινες ποδιές, πράσινες και γαλανές.
 -Καγκελάρ' μωρέ μάτια μου, καγκελάρη του χορού.
 Καγκελάρη του χορού, κάντο δίπλα τον χορό,
 κάνε δίπλα τον χορό, διπλοκαγκελίσματα.
 Και στη μέση του χορού κάθεσαι χρυσός αϊτός
 κάθεσαι χρυσός αϊτός και τροχάει τα νύχια του
 και τροχάει τα νύχια του, τις χρυσές φτερούγες του.
 Καγκελάρη του χορού, κάνε δίπλα τον χορό
 κάνε δίπλα τον χορό, τριτοκαγκελίσματα.

Σημειογραφική καταγραφή των χορών (XD.1, ΣD.2)

Παππίσιος Σουφλίου

4/4 = ♩

Καγκελάρης Παπαδατών

6/8 = ♩

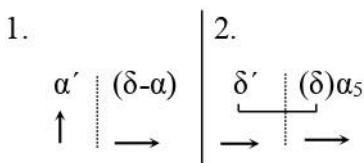
Σχήμα 1: Σημειογραφική καταγραφή των χορογραφικών συνθέσεων XD.1, ΣD.2

Πίνακας 1: Συστατικά στοιχεία των χορογραφικών συνθέσεων ΧD.1, ΣD.2

ΠΑΡΑΜΕΤΡΟΙ	ΠΑΠΠΙΣΙΟΣ	ΚΑΓΚΕΛΑΡΗΣ
Χορογραφία	Μία βασική χορευτική φράση που επαναλαμβάνεται.	Μία βασική χορευτική φράση που επαναλαμβάνεται.
Κινητική ενότητα	Βασική χορευτική φράση συνεχώς επαναλαμβανόμενη.	Βασική χορευτική φράση συνεχώς επαναλαμβανόμενη.
Βήματα	Μέτρια με στηριξεις στο πέλμα.	Μέτρια με στηριξεις στο πέλμα.
Λαβή	Σ & Χ	Σ
Χρήση χώρου	Κυκλικό σχήμα, κλειστού κύκλου με κατεύθυνση προς τα δεξιά. Ομαδικός χορός που χαρακτηρίζεται από τη συμμετοχή πολλών ατόμων. Χορός εσωτερικού χώρου.	Κυκλικό σχήμα, ανοικτού κύκλου με κατεύθυνση προς τα δεξιά. Ομαδικός χορός που χαρακτηρίζεται από τη συμμετοχή πολλών ατόμων. Χορός εξωτερικού χώρου. Οφιοειδείς σχηματισμοί.
Θέση και φύλα χορευτών	Άνδρες μπροστά, γυναίκες ακολουθούν	Άνδρες μπροστά, γυναίκες ακολουθούν
Μουσικό μέτρο	4/4	6/8
Ρυθμική οργάνωση	Αργή και σταθερή	Αργή και σταθερή
Μουσική συνοδεία	Αντιφωνικό τραγούδι ανδρών και γυναικών	Αντιφωνικό τραγούδι ανδρών και γυναικών
Τρόπος ερμηνείας	Συγκρατημένες κινήσεις	Συγκρατημένες κινήσεις
Μοντέλο χορευτικής φόρμας	Ομοιογενής αλυσιδωτή φόρμα	Ομοιογενής αλυσιδωτή φόρμα

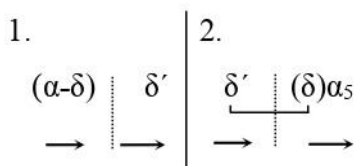
Αναγνώριση της χορευτικής μορφής των χορών (ΧD.1, ΣD.2)

α. Ο χορός Παππίσιος (ΧD.1): Ο χορός ΧD.1 αποτελείται από μία χορευτική φράση, η οποία συντίθεται από δύο μέτρα των 4/4, τα οποία αντιστοιχούν σε δύο κινητικά μοτίβα. Στο πρώτο κινητικό μοτίβο αντιστοιχούν τρεις ανισόχρονες κινήσεις ίσες με 2/4, 1/4 και 1/4, ενώ στο δεύτερο κινητικό μοτίβο δύο ισόχρονες κινήσεις των 2/4 η καθεμιά. Όλες οι κινήσεις σχηματίζουν συνολικά δύο ομάδες κινήσεων, οι οποίες επαναλαμβάνονται καθ' όλη τη διάρκεια επανάληψης των κινητικών μοτίβων. Οι μουσικές και χορευτικές δομές σε επίπεδο κινητικού/ρυθμικού μοτίβου εξελίσσονται παράλληλα. Ο χορός Παππίσιος (ΧD.1) χαρακτηρίζεται από ισομετρία, ισορροπητικότητα και αντιστοιχία. Καθ' όλη την πορεία εξέλιξης του χορού στον χρόνο, παρατηρείται η ίδια εναλλαγή «δεικτών στήριξης», η οποία κωδικοποιείται στον παρακάτω κινητότυπο:

Κινητότυπος 1. Ο χορός Παππίσιος

β. Ο χορός Καγκελάρης (ΣD.2): Ο χορός ΣD.2 αποτελείται από μία χορευτική φράση, η οποία συντίθεται από δύο μέτρα των 6/8, τα οποία αντιστοιχούν σε δύο κινητικά μοτίβα. Στο πρώτο κινητικό μοτίβο αντιστοιχούν τρεις ανισόχρονες κινήσεις ίσες με 1/8, 1/4 και 3/8, ενώ στο δεύτερο κινητικό μοτίβο δύο ισόχρονες κινήσεις των 3/8 η καθεμιά. Όλες οι κινήσεις σχηματίζουν συνολικά δύο ομάδες κινήσεων, οι οποίες επαναλαμβάνονται καθ' όλη τη διάρκεια επανάληψης των κινητικών μοτίβων. Οι μουσικές και χορευτικές δομές σε επίπεδο κινητι-

κού/ρυθμικού μοτίβου εξελίσσονται παράλληλα. Ο χορός *Καγκελάρης* (ΣD.2) χαρακτηρίζεται από ισομετρία, ισορρυθμικότητα και αντιστοιχία. Καθ' όλη την πορεία εξέλιξης του χορού στον χρόνο, παρατηρείται η ίδια εναλλαγή «δεικτών στήριξης», η οποία κωδικοποιείται στον παρακάτω κινητότυπο:

Κινητότυπος 2. Ο χορός *Καγκελάρης*

Κωδικοποίηση και μοντέλα φόρμας των χορογραφικών συνθέσεων XD.1, ΣD.2

Πίνακας 2. Μορφότυπος του χορού *Παπίσιος* Σουφλίου XD.1

<p>A/ΟΦ, F·1, 4/4 (2+2) (♩♩♩♩) ♩ - 100, = , MF/Al, ≡ / Ιμ / Ιρ, ∪ Σ, ΑΑΓΓ,</p>	$XD.1 = \sum 1 [\vec{\alpha}^{2/4} + (\delta > \alpha^{1/4} - \vec{\alpha}^{1/4})] + \sum 2 [\delta^{2/4} + (\delta) \alpha_5^{2/4}]$ <p style="text-align: center;">----- χη -----</p> <p>(απεριόριστη επανάληψη της ίδιας χορευτικής φράσης)</p>
--	--

Πίνακας 3. Μορφότυπος του χορού *Καγκελάρη* Παπαδατών ΣD.2

<p>A/ΟΦ, F·1, 6/8 (3+3) (♩♩♩.) ♩ - 170, = , MF/Pr, ≡ / Ιμ / Ιρ, ∪ Σ, ΑΑΓΓ,</p>	$\Sigma D.2 = \sum 1 [(\vec{\alpha}^{1/8} - \delta > \alpha^{2/8}) + \vec{\alpha}^{3/8}] + \sum 2 [\delta / (\delta) \alpha_7^{3/8} + (\delta) \alpha_5^{3/8}]$ <p style="text-align: center;">----- χη -----</p> <p>(απεριόριστη επανάληψη της ίδιας χορευτικής φράσης)</p>
--	--

Σύγκριση και ερμηνεία των δεδομένων

Μετά από την ανάλυση των δεδομένων της έρευνας που περιλάμβανε τη σημειογραφική καταγραφή των χορών *Παπίσιος* από το Σουφλί της Θράκης και *Καγκελάρη* από τους Παπαδάτες της Ηπείρου με το σύστημα Laban, την ταξινόμηση των συστατικών τους στοιχείων, την αναγνώριση της χορευτικής μορφής τους και την τυπολογία και κωδικοποίηση της χορευτικής φόρμας τους, θα προχωρήσουμε στη σύγκριση των κινητότυπών τους με τους χορούς «στα τρία» και «στα δύο» (Τυροβολά, Κουτσούμπα, & Ταμπάκη, 2008).

Ειδικότερα, παρατάσοντας και αριθμώντας ανά κινητικό μοτίβο τους κινητότυπους των χορών «στα τρία»:

$$\textcircled{1} \quad \textcircled{2} \quad \textcircled{3}$$

$$W1 [\delta^{2/4} + \alpha^{2/4}] + W2 [\delta^{2/4} + (\delta) \alpha_2^{2/4}] + W3 [\alpha_0^{2/4} + (\alpha_0) \delta_2^{2/4}]$$

και «στα δύο»:

$$\textcircled{4} \quad \textcircled{5}$$

$$W1 [\delta^{2/4} + (\alpha^{1/4} - \delta^{1/4})] + W2 [\alpha^{2/4} + (\delta^{1/4} - \alpha^{1/4})]$$

και τοποθετώντας τους κατά αντιστοιχία με τους κινητότυπους των χορών XD.1 και ΣD.2, παρέχεται η δυνατότητα μεταξύ τους συγκρίσεων προκειμένου να φανούν οι ομοιότητες και οι διαφορές τους και να διαπιστωθεί η ενδεχόμενη δομική τους συνάφεια. Παρατηρώντας τα κινητικά μοτίβα του χορού *Παππίσιου* (XD.1) διαπιστώνεται ότι ο χορός αποτελείται από το πρώτο κινητικό μοτίβο του χορού «στα δύο» και το δεύτερο κινητικό μοτίβο του χορού «στα τρία». Το γεγονός αυτό προκύπτει από την αρίθμηση των κινητικών μοτίβων των χορών «στα τρία» και «στα δύο», τα οποία σε σχέση με τα κινητικά μοτίβα του χορού *Παππίσιου* (XD.1) δίνουν τις παρακάτω αντιστοιχίες:

$$XD.1 = \textcircled{5} \quad \textcircled{2}$$

$$X1 [\alpha^{2/4} + (\delta^{1/4} - \alpha^{1/4})] + X2 [\delta^{2/4} + (\delta)\alpha_5^{2/4}]$$

Επίσης, παρατηρώντας τα κινητικά μοτίβα του χορού *Καγκελάρη* (ΣD.2), διαπιστώνεται ότι χορός αποτελείται από το πρώτο κινητικό μοτίβο του χορού «στα δύο», το οποίο παρουσιάζει χρονική διαφοροποίηση σε σχέση με τον αυτούσιο τύπο του χορού «στα δύο» και το δεύτερο κινητικό μοτίβο του χορού «στα τρία», καθώς από τη σύγκριση προκύπτουν οι παρακάτω αντιστοιχίες:

$$SD.2 = \textcircled{5} \quad \textcircled{2}$$

$$S1 [(\alpha^{1/8} - \delta^{1/4}) + \alpha^{3/8}] + S2 [\delta^{3/8} + (\delta)\alpha_5^{3/8}]$$

Συζήτηση - Συμπεράσματα

Σκοπός της παρούσας ερευνητικής εργασίας είναι η μελέτη των χορών *Παππίσιου* από το Σουφλί του Έβρου και του *Καγκελάρη* από τους Παπαδάτες της Ηπείρου. Αναλυτικότερα, η εργασία αυτή στοχεύει στη διερεύνηση της δομικής σύστασης των δύο αυτών χορών, προκειμένου να επιβεβαιωθεί η εμπειρική παρατήρηση που θέλει τους δύο χορούς να ομοιάζουν. Για την επίτευξη του σκοπού της εργασίας αρχικά καθορίστηκε η δομική σύσταση των υπό μελέτη χορών, αφού πρώτα πραγματοποιήθηκε σημειογραφική καταγραφή με το σύστημα Laban. Από τη δομική-τυπολογική ανάλυση και τη σύγκριση των κινητικών μοτίβων των χορών XD.1 και ΣD.2, με τα κινητικά μοτίβα του χορού «στα τρία» και του χορού «στα δύο» προέκυψαν τα ακόλουθα.

Η χορευτική φράση του *Παππίσιου* προκύπτει από τη μίξη ενός κινητικού μοτίβου «διπλής εναλλαγής» και ενός καταληκτικού κινητικού μοτίβου του χορού «στα τρία». Επειδή στο δεύτερο κινητικό μοτίβο παρατηρείται σμίκρυνση του αριθμού των κινητικών στοιχείων - τα τρία κινητικά στοιχεία έγιναν δύο - με την αντικατάσταση της διπλής εναλλαγής με καταληκτικό κινητικό μοτίβο του χορού «στα τρία», η χορευτική φράση ανήκει στον ετερόμορφο τύπο του χορού «στα δύο». Δεν παρουσιάζεται χρονική μετάπλαση, καθότι η χρονική αξία του πρώτου κινητικού στοιχείου της διπλής εναλλαγής είναι διπλάσια της χρονικής αξίας του δεύτερου και τρίτου κινητικού στοιχείου αντίστοιχα, όπως συμβαίνει στον αυτούσιο τύπο του χορού «στα δύο».

Όσον αφορά τον χορό *Καγκελάρη* η χορευτική του φράση προκύπτει, επίσης, από τη μίξη ενός κινητικού μοτίβου «διπλής εναλλαγής» και ενός καταληκτικού κινητικού μοτίβου του χορού «στα τρία». Επειδή στο δεύτερο κινητικό μοτίβο παρατηρείται σμίκρυνση του αριθμού των κινητικών στοιχείων - τα τρία κινητικά στοιχεία έγιναν δύο - με την αντικατάσταση της διπλής εναλλαγής με καταληκτικό κινητικό μοτίβο του χορού «στα τρία», η χορευτική φράση ανήκει στον ετερόμορφο τύπο του χορού «στα δύο». Επίσης, επειδή οι χρονικές αξίες των κινη-

τικών στοιχείων της διπλής εναλλαγής στο πρώτο κινητικό μοτίβο είναι $[(1/8-2/8)+3/8]$, δηλαδή παρουσιάζουν χρονική διαφοροποίηση σε σχέση με τον αυτοόσιο τύπο του χορού «στα δύο», η χορευτική φράση χαρακτηρίζεται και ως χρονικά μεταπλασμένος τύπος του χορού «στα δύο».

Αναλυτικότερα, οι δύο χορευτικές φόρμες ΧD.1 και ΣD.2 παρουσιάζουν κοινά στοιχεία, όπως:

- κοινή χορευτική φόρμα, που είναι η ομοιογενής αλυσιδωτή,
- κοινή λαβή του χορού, που είναι η θηλυκωτή (Σ), αν και στον *Παππίσιο* εμφανίζεται και η σταυρωτή (Χ),
- κοινή χορευτική διάταξη με τους άνδρες να προηγούνται των γυναικών στον χορευτικό κύκλο,
- κοινή μουσική συνοδεία, καθώς ο χορός συνοδεύεται από αντιφωνικό τραγούδι ανδρών και γυναικών, καθώς και,
- την ίδια τεχνοτροπία σύνθεσης που προκύπτει από τη μίξη ενός κινητικού μοτίβου διπλής εναλλαγής και ενός καταληκτικού κινητικού μοτίβου του χορού «στα τρία» (ετερόμορφοι τύποι του χορού «στα δύο»). Επίσης,
- και οι δύο χοροί είναι ομαδικοί και χαρακτηρίζονται από την παντελή απουσία αυτοσχεδιαστικών μοτίβων, τόσο στο επίπεδο των χορευτών όσο και στο επίπεδο του πρωτοχορευτή.

Ωστόσο, οι δύο χορευτικές φόρμες ΧD.1 και ΣD.2 παρουσιάζουν και διαφοροποιήσεις, οι οποίες εντοπίζονται:

- Στα ρυθμικά σχήματα της μουσικής που συνοδεύουν τους δύο χορούς. Ο ρυθμός/ρυθμικό μοτίβο του χορού *Παπίσιος* Σουφλίου (ΧD.1) είναι τετράσημος 4/4 (2+2), ενώ του χορού *Καγκελάρης* Παπαδατών (ΣD.2) είναι εξάσημος 6/8 (3+3),
- Στις χρονικές αξίες της διπλής εναλλαγής του πρώτου κινητικού μοτίβου, όπου στον μεν Καγκελάρη Παπαδατών (ΣD.2) είναι $[(1/8-2/8)+3/8]$, παρουσιάζοντας χρονική μετάπλαση, ενώ στον *Παπίσιο* του Σουφλίου (ΧD.1) είναι $[2/4+(1/4-1/4)]$, διατηρώντας τις χρονικές αξίες της διπλής εναλλαγής του αυτοόσιου τύπου του χορού «στα δύο», καθώς και,
- Στη χρήση του χώρου. Στον *Παππίσιο* ο χορός χορεύεται σε κλειστό κύκλο και σε κλειστό χώρο, ενώ στον Καγκελάρη σε ανοιχτό κύκλο και σε ανοιχτό χώρο, σχηματίζοντας τα λεγόμενα «καγκέλια», δίνοντας στον χορό ένα οφιοειδές σχήμα. Εντούτοις, αξίζει να σημειωθεί ότι υπάρχει και για τον χορό *Παππίσιο* μία καταγραφή οφιοειδούς σχήματος από τον Παπαχρήστο το 1960.

Συμπερασματικά, από τα παραπάνω διαφαίνεται, ότι οι χοροί ΧD.1 και ΣD.2, δηλαδή οι χοροί *Παπίσιος* και *Καγκελάρης* παρουσιάζουν δομική συνάφεια, καθώς δομούνται στη βάση του χορού τύπου «στα δύο». Επιπροσθέτως, συνάφεια παρατηρείται και στο μεγαλύτερο μέρος των συστατικών τους στοιχείων (βλέπε Πίνακα 1). Οι μικρές διαφοροποιήσεις που παρατηρούνται οφείλονται στις ιδιαίτερες προτιμήσεις της εκάστοτε τοπικής κοινωνίας, οι οποίες προσδιορίζουν την υφολογική της ιδιαιτερότητα (Τυροβολά & Κουτσούμπα, 2006).

Επομένως, στηριζόμενοι στα στοιχεία που προέκυψαν από την ανάλυση των δεδομένων, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι τεκμηριώνεται η βασική ερευνητική υπόθεση της εργασίας, άμεσα σχετιζόμενης με την εμπειρική παρατήρηση, ότι οι δύο χοροί ομοιάζουν, καθώς παρουσιάζουν συνάφεια, τόσο στα σταθερά (δομή), όσο και στα μεταβλητά (ύψος) στοιχεία της μορφής τους. Στη βάση των αποτελεσμάτων αυτών, αλλά και έχοντας υπόψη, ότι η χορογραφική σύνθεση του *Παππίσιου* δεν εμφανίζεται στο χορευτικό ρεπερτόριο άλλων κοινοτήτων της περιοχής της Θράκης, ούτε και συμπεριλήφθηκε στο κατασκευασμένο ομογενοποιημένο χορευτικό ρεπερτόριο που επικράτησε αργότερα στην περιοχή (Φιλιππίδου, 2011, 2018), φαντάζει ελκυστικό το γεγονός, σε μια μελλοντική προοπτική, να μελετηθεί η επικοινωνία αυτών των δύο πολιτισμικά ετερόκλητων ομάδων που συντελέστηκε στην κοινότητα του Σουφλίου και να διαπιστωθεί αν αποτέλεσμά της υπήρξε η ανάδυση νέων πολιτισμικών μορφών. Μία από αυτές μπορεί να είναι και ο χορός *Παπίσιος*. Ωστόσο, το γεγονός αυτό ξεπερνά το σκοπό αυτής της εργασίας.

Σημασία για τη Φυσική Αγωγή

Τα Τμήματα Επιστήμης Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού μελετούν την ανθρώπινη κίνηση. Αυτό ακριβώς κάνει και η συγκεκριμένη εργασία. Μελετά και αναλύει την κίνηση δύο χορών από δύο διαφορετικές περιοχές τη Ελλάδας. Το γεγονός αυτό έχει ως αποτέλεσμα να διευκολύνεται η διδασκαλία τους πια σήμερα, καθώς πλέον αναλύθηκε η μορφή τους και το γεγονός αυτό διευκολύνει την ταξινόμησή τους.

Βιβλιογραφία

- Buckland, T. J. (ed.). (1999). *Dance in the Field. Theory, methods and issues in dance ethnography*. Great Britain: Macmillan Press Ltd.
- Cohen, L., & Manion, L. (2000). *Μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας* (Ν. Παπαγεωργίου επιμ. εκδ. & μτφρ.). Αθήνα: Τυπωθότω.
- Felföldi, L. (1999). Folk dance research in Hungary: relations among theory. Fieldwork and the archive. In T. Buckland (ed.), *Dance in the Field, Theory, methods and Issues in Dance Ethnography* (pp. 55-70). London: Macmillan Press.
- Giurchescu, A. (1999). Past and present in field research: a critical history of personal experience. In T. Buckland (ed.), *Dance in the field. Theory, methods and issues in dance ethnography* (pp. 41-54). London: Macmillan Press.
- Holt, T. R., & Turner, E. J. (eds.). (1972). *The methodology of comparative research*. New York: The Free Press.
- Koutsouba, M. (1991). *The Greek dance groups of Plaka. A case of 'airport art'*. MA. Dissertation. UK: Department of Dance, University of Surrey.
- Koutsouba, M. (1997). *Plurality in motion: Dance and cultural identity on the Greek Ionian island of Lefkada*. Ph.D. thesis. London: Music Department, Goldsmiths College, University of London.
- Koutsouba, M. (2007). Structural analysis for Greek folk dances: A methodology. In A.L. Kaeppler & E.I. Dunin (ed.), *Dance Structures: Perspectives on the Analysis of Human Movement* (pp. 253-276). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Sklar, D. (1991). On dance ethnography. *CORD, Dance Research Journal*, 23(1), 6-10.
- Stocking, G. W. (1992). The ethnographer's magic: Fieldwork in British anthropology from Tylor to Malinowski. In G. W. Stocking (eds.), *The ethnographer's magic and other essays in the history of Anthropology* (pp. 12-59). Madison: University of Wisconsin Press.
- Thomas, J., & Nelson J. (2003). *Μέθοδοι Έρευνας στη Φυσική Δραστηριότητα I & II* (επιμ. Ελλ. εκδ. Κ. Καρτερολιώτης). Αθήνα: Πασχαλίδης.
- Βακαλόπουλος, Α. (1976). *Ιστορία του νέου ελλητισμού* (Τόμος Β'). Θεσσαλονίκη: Ηρόδοτος.
- Βακαλόπουλος, Κ. Α. (1992). *Ιστορία του Βορείου Ελλητισμού – Θράκη*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.
- Βακαλόπουλος, Κ. Α. (1993). *Ιστορία του Βορείου Ελλητισμού – Θράκη*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.
- Βαφειάδης, Ν. Αρχιμ. (1965). Συμβολή εις την ιστορία του Σουφλίου. *Θρακικά*, 31, 289-300.
- Βογιατζής, Γ. (1998). *Η πρώτη Οθωμανοκρατία στη Θράκη. Άμεσες δημογραφικές συνέπειες*. Αθήνα: Ηρόδοτος.
- Γκέφου-Μαδιανού, Δ. (1997). *Πολιτισμός και εθνογραφία. Από το ρεαλισμό στην πολιτισμική κριτική*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Γκιζέλης, Γ. (1974). Ηπειρωτικά θρησκευτικά πανηγύρεις. Στο 1^ο Συμπόσιο Λαογραφίας (σελ. 21-33). Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου.
- Γούναρης, Γ. (1935). Μακεδονικό ημερολόγιο 1912. *Αρχείο Θρακικού, Λαογραφικού και Γλωσσικού Θησαυρού, Β'*, 97-104.
- Δήμας, Η. (1993). *Η χορευτική παράδοση της Ηπείρου*. Αθήνα: Αυτοέκδοση.
- Δημόπουλος Κ. (2017). *Διαχρονικές και συγχρονικές διαδικασίες στο "παιχνίδι" κατασκευής της έμφυλης ταυτότητας: χορός και έμφυλος μετασχηματισμός στην κοινότητα Μεγάλων Καλυβίων Τρικάλων Θεσσαλίας*. Διδακτορική διατριβή. Αθήνα: Σχολή Επιστήμης Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Ευσταθίου, Σ. (2018). «Λόγοι» για τις μετοικεσίες Ηπειρωτών στην περιοχή του βορείου Έβρου. *Μια διεπιστημονική προσέγγιση*. Θεσσαλονίκη: Focus.
- Καρφής, Β. (2018). *Ελληνικός παραδοσιακός χορός: δομή, μορφή και τοπολογία της ελληνικής παραδοσιακής χορευτικότητας*. Διδακτορική διατριβή. Αθήνα: Σχολή Επιστήμης Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού, Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

- Κουρτιδής, Κ. (1942). Περί καταγωγής των Σουφλιωτών. *Αρχείο Θρακικού, Λαογραφικού και Θρακικού Θησαυρού*, Τ1', 222-223.
- Κουτσούμπα, Μ. (2005). *Σημειογραφία της χορευτικής κίνησης. Το πέρασμα από την προϊστορία στην ιστορία του χορού*. Αθήνα: Προπομπός.
- Κουτσούμπα, Μ. (2010). Σημειογραφία του χορού. Εισαγωγή στο σύστημα σημειογραφίας κίνησης και χορού του Laban. Στο Η. Δήμας, Β. Τυροβολά, & Μ. Κουτσούμπα (επιμ.), *Ελληνικός παραδοσιακός χορός. Θεωρήσεις για το λόγο, τη γραφή και τη διδασκαλία του* (σελ. 77-99). Αθήνα: αυτό-έκδοση.
- Κυρανούδης, Π. (1933). Σουφλί. Η ίδρυση της πόλης και το όνομά της. *Θρακικά*, 4, 121-131.
- Κυριακίδου-Νέστορος, Α. (1993). Προφορική ιστορία και λαογραφία. Στο Α. Κυριακίδου-Νέστορος, *Λαογραφικά Μελετήματα II* (σσ. 252-261). Αθήνα: Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο (Ε.Λ.Ι.Α.).
- Λαζαριδής, Κ. (1983). *Ζαγορίσιος ταξιδιωτισμός*. Στο Δ' Συμπόσιο Λαογραφίας του Βορειοελλαδικού Χώρου (σελ. 127-153). Αθήνα: ΙΜΧΑ.
- Λαμπίρη-Δημάκη, Ι. (1990). *Η Κοινωνιολογία και η μεθοδολογία της*. Κομοτηνή: Σάκκουλας.
- Λυδάκη, Α. (2001). *Ποιοτικές μέθοδοι της κοινωνικής έρευνας*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Μαργαριτοπούλου, Χ. (2020). *Μονοπάτια διασποράς Ελλήνων βλαχοφώνων στην Ανατολική Μακεδονία και Θράκη*. Ξάνθη: Φιλοπρόοδη Ένωση Ξάνθης.
- Μέρτζιος, Γ. (1998). Ζαγόρι: Προνόμια και Αυτοδιοίκηση 1430-1913. *Λαϊστίνα Νέα, Αρ. Φύλ. 9*, 31.
- Μοσχόπουλος, Ν. (1948). Η ελληνική Θράκη. *Αρχείο Θρακικού, Θρακικού και Γλωσσικού Θησαυρού*, ΙΕ', 120-132.
- Μυρτσίδης, Α.Δ. (2021). *Η ιστορία του σιδηροδρόμου στον Έβρο*. Ορεστιάδα: Αυτοέκδοση.
- Μωυσιάδης, Π. (1986). *Ελληνικοί χοροί της Θράκης*. Θεσσαλονίκη: Διόσκουροι.
- Νιώρα, Ν. (2017). *Εκμάθηση και διαχείριση του ελληνικού παραδοσιακού χορού: η περίπτωση ενός διαχρονικού σεμιναρίου στην Ελλάδα*. Διδακτορική διατριβή. Αθήνα: Σχολή Επιστήμης Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού, Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Ογκουρτσώφ, Π. Α. (1983). Συγκριτική-ιστορική μέθοδος. Στο *Μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια* (σσ. 298-299). Αθήνα: Ακάδημος.
- Οικονομίδης, Δ. (1962). Λαογραφική αποστολή εις τα Καστανοχώρια Ηπείρου. *Επετηρίς Λαογραφικού Αρχείου*, 13-14, 389-400.
- Παπαλεξανδρής, Π. (1980). Το Σουφλί από τις πρώτες ρίζες. *Το Σουφλί μας*, φύλο. 3, σελ. 2.
- Παπασαματιού-Μπαρμπαλιτή, Χ. (1960). Λαογραφικά Σουφλίου. *Θρακικά*, 33, 194-291.
- Παπασαματιού, Χ. (1971). Λαογραφικά Σουφλίου, *Θρακικά*, 45, 145-194.
- Παπαχρήστος, Β. (1960). *Ελληνικοί χοροί*. Αθήνα.
- Παπαχριστοδούλου, Π. (1951). Η Γιατρική στη Θράκη τον ΙΘ' Αιώνα. *Αρχείο Θρακικού, Λαογραφικού και Γλωσσικού Θησαυρού*, ΙΣΤ', 165-180.
- Σεϊτανίδης, Δ. (1959). Το Σουφλί και η Ιστορία του από του 1910 μέχρι του 1950. *Αρχείο Θρακικού, Λαογραφικού και Γλωσσικού Θησαυρού*, 24, 233-268.
- Σκανδάλης, Χ. (1979). Η λαϊκή λατρεία της περιοχής Κρυφοβού και Κουκλεσίου. *Ηπειρώτικη Εστία*, 323, 238-239.
- Στεργίου, Γ. (1983). Το Καγκελάρι. *Ηπειρώτικη Εστία*, 78, 102-105.
- Τσελεπή, Ε. (1933). Η Δυτική Θράκη κατά τον XVII αιώνα. *Θρακικά*, 4, 113-128.
- Τσώλης, Μ. (1980). *Γιορτές της Ρωμηοσύνης*. Αθήνα.
- Τυροβολά, Β. (1994). Ο χορός «στα τρία» στην Ελλάδα. *Δομική-μορφολογική και τυπολογική προσέγγιση*. Διδακτορική διατριβή. Πανεπιστήμιο Αθηνών, Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Μουσικών Σπουδών, Αθήνα.
- Τυροβολά, Β. (2001). Ο ελληνικός χορός. *Μια διαφορετική προσέγγιση*. Αθήνα: Gutenberg.
- Τυροβολά, Β. (2010). Φορμαλισμός και μορφολογία: Η εννοιολογική οπτική και η μεθοδολογική χρήση τους στην προσέγγιση και την ανάλυση της μορφής του χορού. Στο Η. Σ., Δήμας, Β. Κ., Τυροβολά & Μ., Ι. Κουτσούμπα (επιμ.), *Ελληνικός παραδοσιακός χορός: Θεωρήσεις για το λόγο, τη γραφή και τη διδασκαλία του* (σελ. 127-178). Αθήνα: Αυτοέκδοση.
- Τυροβολά, Β., & Κουτσούμπα, Μ. (2006). Μορφολογική μέθοδος διδασκαλίας του ελληνικού παραδοσιακού χορού. Το παράδειγμα των ποντιακών χορών. *Μουσική σε Πρώτη Βαθμίδα*, 1, 19-32.

Φιλιππίδου & Ευσταθίου / Αναζητήσεις στη Φ.Α. & τον Αθλητισμό, 20 (2022), 62 – 75

Τυροβολά, Β., Κουτσούμπα, Μ., & Ταμπάκη, Α. (2008). Η δομικο-μορφολογική και τυπολογική ανάλυση στη μελέτη του ελληνικού παραδοσιακού χορού. Το παράδειγμα των μοτίβων των χορών «στα δύο» και «στα τρία» στους χορούς της Κρήτης. *Επιστήμη του Χορού*, 2, 31-57.

Φιλιππίδου, Ε. (2011). *Χορός και ταυτοτική αναζήτηση: Τακτικές επιπολιτισμού και επαναφλετισμού των Γκαγκαβούζιδων στην Οινόη Έβρου*. Μεταπτυχιακή διατριβή. Αθήνα: Σχολή Επιστήμης Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Φιλιππίδου, Ε. (2018). *Διασχίζοντας τα σύνορα, ενώνοντας τους ανθρώπους. Κυβερνητική προσέγγιση του χορού στο γαμήλιο θρακικό δρώμενο του «Κ'να» σε Ελλάδα και Τουρκία*. Διδακτορική διατριβή. Αθήνα: Σχολή Επιστήμης Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Χατζηγεωργίου, Θ. (1958). *Η αποδημία των Ηπειρωτών*. Αθήνα: Ηπειρωτική Βιβλιοθήκη.

Υπεύθυνος έκδοσης: Ελληνική Ακαδημία Φυσικής Αγωγής. **Υπεύθυνη συντακτικής επιτροπής:** Όλγα Κούλη. **Επιμελητές έκδοσης:** Θεοδωράκης Γιάννης, Βάσω Ζήση, Βασίλης Γεροδήμος, Αντώνης Χατζηγεωργιάδης, Θανάσης Τσιόκανος, Αθανάσιος Τζιαμούρτας, Γιώργος Τζέτζης, Θωμάς Κουρτέσης, Ευάγγελος Αλμπανιδής, Κων/να Δίπλα. **Διαχείριση-επιμέλεια-στοιχειοθεσία:** Ευάγγελος Γαλάνης, Χαράλαμπος Κρομμύδας, Βασίλης Μπούγλας.

Editor -in- Chief: Hellenic Academy of Physical Education. **Head of the editorial board:** Olga Kouli. **Editorial Board:** Theodorakis Giannis, Vaso Zissi, Vasilis Gerodimos, Antonis Chatzigeorgiadis, Thanassis Tsiokanos, Athanasios Jamurtas, Giorgos Tzetzis, Thomas Kourtessis, Evangelos Albanidis, Konstantina Dipla. **Editorial management:** Evangelos Galanis, Haralampos Krommidas, Vasilis Bouglas.